

Tomasz Kawski

Udział wydarzeń muzycznych w życiu kulturalnym Żydów na Kujawach i Pomorzu w latach 1918/20-1939

Na wstępie kilka uwag natury metodycznej. Za „wydarzenia muzyczne” uznano wydarzenia odbiegające od schematyzmu życia codziennego. Założona została tym samym ich wyjątkowość, w odróżnieniu od kultury muzycznej z jaką stykano się w trakcie np. świąt, wesel, rytuałów synagogałnych. Ludność żydowską utożsamiono z ludnością wyznania mojżeszowego. Nawet jeśli spowodowało to pominięcie niewielkiej grupy wyznawców judaizmu uznających siebie za Niemców czy Polaków, to w ogólnej liczbie nie zmieniało obrazu całości. Terytorialnie Pomorze utożsamiono z województwem pomorskim w granicach po 1 IV 1938 roku, czyli w powiększonym kształcie m.in. o powiaty: kujawskie (włocławski, nie-szawski, inowrocławski, bydgoski), dobrzyńskie (lipnowski, rypiński) i wielkopolskie (szubiński, wyrzyski).

Aktywność kulturalna kujawsko-pomorskich Żydów była uzależniona w dużej mierze od czynnika demograficznego. W 1921 roku w województwie pomorskim Żydzi stanowili grupę liczącą zaledwie około 3 tys. osób (co stanowiło 0,3% ogółu ludności). W 1926 roku ich liczba zmniejszyła się do około 2,1 tys. W 1934 roku wzrosła do 3,4 tys., w 1937 – 8,5 tys. (0,7%), po 1 kwietnia 1938 roku do około 45 tys. (2,3%). Do powiększenia w końcu lat 30. granic województwa największe skupiska Żydów na Pomorzu nie przekraczały 600-800 osób (Toruń, Grudziądz). Średnie liczyły nie więcej niż 200-300 osób (Brodnica, Golub, Starogard), a dominowały niewielkie – liczące poniżej 200 osób. Ewenementem był gwałtowny rozwój skupiska w Gdyni, które rozrosło się w latach 30. do około 3 tys. Także na Kujawach zachodnich, z wyjątkiem Bydgoszczy liczącej około 1,5-2 tys., były niewielkie. Na tym tle Kujawy wschodnie i ziemia dobrzyńska były gęsto zasiedlone przez ludność żydowską, która w końcu międzywojnia liczyła ponad 35 tys. Demograficzne przesłanki sprawiły, że organizowanie „wydarzeń muzycznych” ograniczało się do zbiorowości największych i najprężniejszych, a te znajdowały się we Włocławku (13 tys.), Bydgoszczy, Rypinie, Lipnie (2-3

tys.), Kowalu, Aleksandrowie Kujawskim, Dobrzyniu nad Drwęcą (ok. 1-1,5 tys.) czy Toruniu (0,8 tys.)¹.

Innym zjawiskiem rzutującym na mobilność kulturową kujawsko-pomorskich Żydów była dychotomia kulturowa będąca konsekwencją podziału w 1815 roku regionu między Prusy a Rosję. W części pruskiej Żydzi szybko utożsamili się z narodem i kulturą niemiecką. Wraz z odbudową II Rzeczypospolitej masowo wyjeżdżali do Niemiec. Istniejące organizacje kulturalne z powodu braku członków na ogół upadały. Część niemieckiego żydostwa, która pozostała w Polsce, działała na ogół w organizacjach kulturalnych ogólnoniemieckich, stąd aktywność „czysto” żydowskich organizacji, które inicjowały wydarzenia muzyczne była ograniczona w porównaniu z okresem sprzed I wojny światowej. Można wśród nich wymienić: *Verein für jüdische Geschichte und Literatur* w Inowrocławiu i Chojnicach czy bydgoski *Jüdischer Jugendverein*. Ożywienie ich działalności nastąpiło w drugiej połowie lat 20. i w latach 30. wraz z migracją do województw zachodnich Żydów z ziem byłego zaboru rosyjskiego, rzadziej austriackiego. Z czasem uzyskali dominujący wpływ na ich działalność, co więcej podejmowali trud tworzenia szeregu nowych organizacji kulturalno oświatowych np.: Żydowskiego Klubu Towarzyskiego w Gdyni, Żydowskiego Towarzystwo Kulturalno Oświatowego w Grudziądzu. Niezależnie od nich promowaniem kultury zajmowało się szereg organizacji społeczno-politycznych, rzadziej gospodarczych. Organizowano imprezy w których muzyka odgrywała istotną rolę. Co więcej pełniła rolę „łącznika” pomiędzy skonfliktowanymi grupami żydostwa miejscowego i napływowego. Stopniowo kultura wyrażana w języku jidysz, rzadziej w języku hebrajskim czy polskim zaczyna dominować nad kulturą języka niemieckiego.

Na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej problemy tego rodzaju nie występowały. Dały o sobie znać, na niespotykaną wcześniej skalę, umiejętności organizacyjne. Ich skutkiem było powstanie wielu organizacji. Część z nich z założenia zajmowała się wyłącznie promowaniem kultury muzycznej. We Włocławku działały: Stowarzyszenie „Żydowska Scena Artystyczna” (1921-1931), Towarzystwo Żydowskich Chórów Ludowych (1931-1939), które finansowało działalność Chóru Ludowego (liczył w 1932 roku 45 członków), Żydowskie Towarzystwo Teatralne (1934-1939), Towarzystwo „Lira” (1921), Towarzystwo Śpiewacze „Hazomir” (1922-1939). W Rypinie – Chór Amatorski. Tamtejszy oddział „Bun-

¹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy [dalej: APB], Urząd Wojewódzki Pomorski w Toruniu 1920-1939 [dalej: UWPT], sygn. 2758; J. Szling, *Gminy Wyznaniowe Żydowskie w województwie pomorskim w latach 1920-1939 (Liczebność i rozmieszczenie)*, w: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w województwie pomorskim w okresie międzywojennym (1920-1939)*, red. M. Wojciechowski, Toruń 1991; *Gminy Wyznaniowe Żydowskie w województwie pomorskim w okresie międzywojennym (1920-1939)*, red. J. Szling, Toruń 1995; T. Łaskiewicz, *Żydzi w Inowrocławiu w okresie międzywojennym (1919-1939)*, Inowrocław 1997; Z. Biegański, *Mniejszość żydowska w Bydgoszczy 192-1939*, Bydgoszcz 1999; T. Kawski, *Kujawsko-dobrzyńscy Żydzi w latach 1918/20-1950*, Toruń 2006; T. Kawski, *Gminy żydowskie pogranicza Wielkopolski, Mazowsza i Pomorza w latach 1918/20-1939/42* (maszynopis pracy złożony do druku).

du” patronował Amatorskiemu Teatrowi Dramatycznemu „Szma Izrael”. W Lipnie w latach 20. działało Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Progress”. Obok nich wiele organizacji młodzieżowych, sportowych czy bibliotek organizowało imprezy muzyczne. Ich przygotowywaniem zajmowały się koła, sekcje: dramatyczne, chóralsne, kulturalne, teatralne. Jedną z najlepiej zorganizowanych struktur promujących muzykę posiadały Kluby Gimnastyczno-Sportowe „Makabi” w Kowalu, Lipnie, Bydgoszczy, Izbicy Kujawskiej, Rypinie, Włocławku². W tym ostatnim podwaliny pod świetność klubu położyło Żydowskie Towarzystwo Gimnastyczne, które po rozwiązaniu przekazało klubowi majątek³. Powołano m.in. sekcje: muzyczną i chóralską w ramach których istniał chór i orkiestra dęta. Ta ostatnia w końcu lat 30. przekształciła się w orkiestrę symfoniczną. Przy Żydowskim Klubie Sportowym „Kraft” we Włocławku utworzono w 1930 roku sekcję mandolinistów⁴. W Ciechocinku przy Bibliotece Żydowskiej działała Sekcja Dramatyczna im. Racheli Kamińskiej. Latem dla żydowskich kuracjuszy grywały teatry żydowskie głównie z Warszawy, Łodzi i Wilna, występowały zespoły muzyczne pod kierunkiem m.in. Jerzego Petersburskiego. Występowali: Jakub Weislic, Borys Tomaszewski, Józef Kamen. W Dobrzyniu nad Drwęcą przy Klubie Syjonistycznym „Hatechija” działało Stowarzyszenie Teatralne⁵. W Bydgoszczy najważniejszą rolę odgrywał przekształcony z *Jüdischer Jugendverein* – Związek Młodzieży Żydowskiej (początkowo Towarzystwo Młodzieży), przy którym działało kółko teatralne⁶.

Czasem tworzone instytucje doraźnie, na potrzebę chwili. Taki charakter miała utworzona 30 IV 1939 roku Sekcja Balowa przy Komitecie Niesienia Pomocy Uchodźcom z Niemiec w Bydgoszczy, która organizowała imprezy zbierając

² Archiwum Państwowe miasta Stołecznego Warszawy [dalej: APmW], Posterunek Policji Państwowej w Lipnie 1918-1923 [dalej: PPPL], sygn. 423, *Raport Komendanta Posterunku za sierpień 1919*; Archiwum Państwowe w Toruniu. Oddział we Włocławku [dalej: APToW], Komenda Powiatowa Policji Państwowej we Włocławku 1931-1933 [dalej: KPPW], sygn. 87; APToW, Starostwo Powiatowe w Nieszawie 1918-1939 [dalej: SPN], sygn. 7; APToW, Starostwo Powiatowe we Włocławku 1918-1939 [dalej: SPW], sygn. 387, 393, 482, 690; *My Town. In Memory of the communities Dobryń-Golob*, ed. M. Harpaz, Tel Aviv 1969, s. 298, 327; *Ripin. A Memorial to the Jews Community of Ripin (Poland)*, ed. S. Kanc, Tel Aviv 1962, s. 659-664, 703, 802; *Włocławek we ha Swiwa. Sefer Zikkaron*, ed. K. F. Tchursz, M. Korzen (bmv) 1967, s. 757-758, 808; „Materiały Monograficzne Województwa Warszawskiego”, 1930, t. 4, s. 90-91; „Włocławker Wochenblatt” nr 40, 11 X 1935, s. 4.

³ APToW, SPW, sygn. 470. Inwentarz z 1922 roku zawierał spis inwentarza muzycznego na który składały się: fortepian, dekoracje sceniczne, estrada, 2 kornety, 2 klarnety, 2 trąby, 2 altówki, waltornię, tenorę, baryton, 2 basy, duży bęben, parę talerzy do dużego bębna, bęben mały, postument do dużego bębna, 15 pulpitów, 22 książki muzyczne duże, 22 książki muzyczne małe, fisharmonię z pokrowcem.

⁴ T. Kawski, *Twórcy i animatorzy muzyki wzniesienia moźeszowego na Kujawach w XIX i XX wieku*, w: *Twórcy i animatorzy muzyki na Pomorzu i Kujawach*, red. V. Przech, Bydgoszcz 2002, s. 154-157.

⁵ APmW, PPPL, sygn. 423, *Raport Komendanta Posterunku za sierpień 1919*; APToW, KPPW, sygn. 87; APToW, SPN, sygn. 7; APToW, SPW, sygn. 387, 393, 482, 690; *My Town...*, op. cit., s. 298, 327; *Ripin...*, op. cit., s. 659-664, 703, 802; *Włocławek we ha...*, op. cit., s. 757-758, 801-808; „Materiały Monograficzne Województwa Warszawskiego”, 1930, t. 4, s. 90-91; „Włocławker Wochenblatt” nr 40, 11 X 1935, s. 4.

⁶ APP, UWP, sygn. 5658, *Sprawozdania sytuacyjne za kwiecień-czerwiec 1932*; „Włocławker Wochenblatt” nr 12, 22 III 1935, s. 4.

środki na pomoc wydalonym z Niemiec Żydom⁷. W Lubieniu 31 XII 1921 roku odbyła się tzw. zabawa śpiewacza z udziałem 56 osób. Środki pochodzące ze sprzedaży biletów – 2 700 mkp wpłacono do Kasy Komitetu Ratunkowego dla Pogorzalców miasta Kowala przy Gminie Żydowskiej miasta Kowala⁸. Także w Lubieniu 29 X 1932 roku środki uzyskane z przedstawienia oratorsko-muzycznego *Hoża Sierota* w wysokości 35 zł przekazano najbiedniejszym mieszkańcom miasta⁹. Rewizjoniści w Przedczu 11 II 1933 roku naprędce przygotowali dla 60 osób koncert pieśni synagogałnych w wykonaniu Jakuba Basisty, kantora z Tomaszowa Mazowieckiego. Uczestnicy złożyli dobrowolne ofiary na składkę, która miała umożliwić mu podróż do Palestyny¹⁰. W Bydgoszczy, 3 V 1932 roku, podobny cel przyświecał koncertowi nadkantora Abrama Ussmana zorganizowanemu przez Związek Młodzieży Żydowskiej¹¹.

W większości miast istniały oddziały organizacji: „Tarbut”, „Haszomer Hacair”, „Hanoar Hacijoni”, „Frajheit”, „Brit Trumpeldor”, „Hechaluc”, które w mniejszym czy większym stopniu organizowały imprezy muzyczne. Najczęściej działały w powiązaniu z różnorodnymi środowiskami politycznymi. Prym wiodły ugrupowania syjonistyczne i lewicowe (Organizacja Syjonistyczna, Poalej Syjon Prawica, Poalej Syjon Lewica, „Hitachduth”, Syjoniści – Rewizjoniści, „Bund”). Inicjowanie wydarzeń muzycznych odgrywało istotną rolę: aktywizowało społeczeństwo, stanowiło doskonałą okazję do werbowania nowych członków i pozyskiwania dodatkowych środków umożliwiających prowadzenie bieżącej działalności. Klub Syjonistyczny „Hatechija” w Dobrzyniu nad Drwęcą organizował kursy nauki tańców i pieśni hebrajskich przy okazji propagując znajomość języka hebrajskiego i zaznajamiając z bieżącymi problemami Palestyny¹². Liga Pomocy Pracującej Palestynie starała się wszelkimi sposobami propagować ideę budowy państwowości w Palestynie. Czasem zyskiwali wsparcie organizacji teoretycznie apolitycznych np. żydowskich kombatanów zrzeszonych w Związku Żydów Uczestników Walk o Niepodległość Państwa Polskiego. Dzięki tej współpracy udało się zaprosić do Bydgoszczy muzyków i aktorów z Palestyny. W dniach 28-30 XI 1937 roku odbyli kilka występów, które obejrzało 200 osób¹³. Corocznie członkowie organizacji uroczystie obchodzili Święto Niepodległości kończące się nabożeństwem w synagodze i pochodem z orkiestrą. Na ogół zapraszano reprezentantów

⁷ Z. Biegański, *Mniejszość...*, op. cit., s. 79.

⁸ APToW, SPW, sygn. 343.

⁹ APToW, SPW, sygn. 387.

¹⁰ APToW, SPW, sygn. 338a, *passim*.

¹¹ APP, UWPT, sygn. 5658, *Sprawozdanie za maj 1932*.

¹² *My Town...*, op. cit., s. 356.

¹³ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie – Rembertowie [dalej: CAW], Dowództwo Okręgu Korpusu NT VIII w Toruniu 1933-1937, sygn. 371.8.279, *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych w województwie poznańskim za listopad 1937*.

z innych miast np. z Grudziądza, Torunia, Poznania, Włocławka¹⁴. Postawy patriotyczne demonstrowano podczas cyklicznych imprez poświęconych pamięci Berka Joselewicza np. 21 X 1933 roku w Bydgoszczy czy w defiladach państwowych na cześć marszałka J. Piłsudskiego¹⁵. Także pogrzeby wykorzystywano do propagowania haseł i programów. Przewodzili w tym procederze zwolennicy radykalnej lewicy. Podczas pogrzebu Moszka Gdańskiego we Włocławku 5 XI 1933 roku członkowie „Zukunftu” przerywając przemowy śpiewali *Przysięgę* a na koniec *Międzynarodówkę*¹⁶.

Reprezentanci niesyjonistycznej lewicy we Włocławku związani z Robotniczym Towarzystwem Kulturalnym „Przyszłość” wyspecjalizowali się w przygotowywaniu tzw. „Wieczorów rodzinnych”. Na jeden z nich zorganizowany 9 I 1920 roku złożyły się m.in.: występ chóru, orkiestry smyczkowej i deklamacje. W kolejnym (6 II 1920): jednoaktówka *Car Nikołaj*, monolog Sz. Alejchema *Niemiec* i loteria fantowa¹⁷.

Muzyka towarzyszyła cyklicznie organizowanym „Akademiom Palestyńskim”, na które zapraszano gości z Palestyny. W jednej z nich we Włocławku 26 II 1929 roku uczestniczyli rabini z Palestyny I. Kuk i Z. Bystrzycki. Wystawiono sztandar żydowskich skautów (*szomrów*), grała orkiestra „Makabi”. Uczestniczyło w spotkaniu 600 osób¹⁸. W Sompolnie 4 I 1932 roku wystąpili aktorzy i śpiewacy z Teatru Ludowego w Tel Awiwie na czele z D. Zilberbergiem i M. Zilberbergiem. Zaprezentowali sztukę *Dos Pintełe Jid*¹⁹. W Lubrańcu 24 V 1932 roku akademii towarzyszyły: deklamacje, żywe obrazy z Palestyny i śpiewy²⁰.

Świętowano z okazji różnorodnych rocznic wewnątrzorganizacyjnych np. dwulecia istnienia we Włocławku Towarzystwa Gimnastycznego. W teatrze „Nowości” po oficjalnych przemowach wystąpił chór śpiewający psalmy, po południu zaproszono gości na „czarną kawę”. Następnego dnia 4 XII 1917 roku odbyły się popisy gimnastyczne, wolne tańce wschodnie i ćwiczenia piramidy²¹. Związek Rzemieślników Żydów we Włocławku 26 IV 1930 roku przygotował akademię z okazji trzylecia istnienia związku i poświęcenia sztandaru organizacji. Na koniec odbył się koncert mandolinistów z „Zukunftu” i deklamacje²². Kończące się

¹⁴ Archiwum Państwowe w Poznaniu [dalej: APP], Urząd Wojewódzki Poznański 1919-1939 [dalej: UWP], sygn. 5778, *Sprawozdanie sytuacyjne z życia mniejszości narodowych wojewody za listopad 1934 (Sprawozdanie...)*; tamże, sygn. 5676, *Sprawozdanie... za czerwiec 1934*.

¹⁵ APP, UWP, sygn. 5665, *Sprawozdanie... za październik 1933*; tamże, sygn. 5675, *Sprawozdanie... za marzec 1934*.

¹⁶ APToW, SPW, sygn. 388a, *passim*.

¹⁷ APToW, SPW, sygn. 343.

¹⁸ APToW, SPW, sygn. 368a, *passim*.

¹⁹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Koninie [dalej: APPoK], Akta gminy Izbica Kujawska [dalej: AgIK], sygn. 1283.

²⁰ APToW, SPW, sygn. 387.

²¹ „Głos Żydowski” nr 43, 13 XII 1917, s. 10.

²² APToW, KPPW, sygn. 56.

tańcami i zabawą²³ bankiety pożegnalne wyjeżdżającym do Palestyny *chalucom* urządzali członkowie organizacji syjonistycznych.

W latach 30. uroczysty przebieg miały imprezy organizowane przez paramilitarny „Brith Hachajał” im. Włodzimierza Żabotyńskiego. Poza defiladą, przemarszem oddziałów z udziałem orkiestry grającej polski hymn i żydowską *Hatikwę* wieczorami organizowano różnorodne imprezy artystyczne²⁴. Syjoniści zwoływali cyklicznie „Wieczory Pieśni”. W jednym z nich, we Włocławku 17 III 1933 roku, uczestniczyło 250 osób. Zebrane środki 80 zł przekazano sekcji kolarskiej „Makabi”²⁵. W Bydgoszczy Związek Młodzieży Żydowskiej cyklicznie organizował „Wieczorki” na które składały się: kuplety humorystyczne, pieśni żydowskie religijne i świeckie w językach hebrajskim i jidysz²⁶. Działające przy organizacji Koło Teatralne w 1927 roku wystawiło w języku jidysz i polskim *Bajkę o Jagusi* i *Bajkę Miłosza* oraz kilka koncertów²⁷. W Rypinie dużym wzięciem cieszyły się w początkach lat 20. Prezentacje Pieśni Żydowskich. Pierwszą z imprez tego typu zorganizowano 17 VI 1922 roku. Wykonawcami byli m.in.: Wajgele Pozner, Chaim Zaks, Icchak Hofman, akompaniowali: Chaim Kamiński na wiolonczeli i Frajlech Gotlibowski na pianinie²⁸. Oddziały Organizacji Syjonistycznej organizowały Wieczorki Literacko-Rozrywkowe. W imprezie tego typu w Toruniu z 27 IX 1926 roku uczestniczyło 100 osób. Na repertuar złożyły się pieśni (*Czerne huzary*, *Sorrento*), recytacje fragmentów *Pana Tadeusza*, taniec rosyjski, kuplety żydowskie, koncert fortepianowy, jednoaktówka Gogola *Wariat*²⁹.

W zależności od sytuacji międzynarodowej różnorodne środowiska zwoływały „Akademie przeciw-wojenne”. Składały się na przemowy, które kończyły się przyjęciem stosownej rezolucji oraz występami. Jedną z pierwszych imprez tego typu została zorganizowana we Włocławku 23 VIII 1930 roku w sali „Makabi” z udziałem orkiestry mandolinistów i grup artystycznych³⁰. Orkiestry stale przygrywały podczas pochodów 1-majowych. W 1929 roku we Włocławku wspólnemu marszowi członków Polskiej Partii Socjalistycznej, „Bundu” i „Poalej Syjon Prawicy” towarzyszyła orkiestra kolejowa oraz pieśni w jidysz³¹. Pieśni zawsze towarzyszyły „Akademiom Żałobnym” poświęconym uczczeniu pamięci liderów

²³ APToW, SPW, sygn. 343.

²⁴ Obfita dokumentacja w tej sprawie – Centralnych Derżawnij Istorycznyj Archiw Ukrainy u Lwowi, Fond 493, opys 1, sprawa 12.

²⁵ APToW, SPW, sygn. 338a, *passim*.

²⁶ APP, UWP, sygn. 5678, *Sprawozdania... za styczeń-marzec 1931*.

²⁷ APP, UWP, sygn. 5658, *Sprawozdania... za kwiecień-czerwiec 1932*.

²⁸ *Ripin...*, op. cit., s. 705-708.

²⁹ Z. H. Nowak, *Gmina Wyznaniowa Żydowska w Toruniu w latach 1920-1939*, w: *Gminy Wyznaniowe...*, op. cit., s. 66-67.

³⁰ APToW, KPPW, sygn. 69.

³¹ APToW, SPW, sygn. 369, *Sprawozdanie z przebiegu 1 maja 1929*.

ruchu syjonistycznego m.in. Teodora Hertla, Włodzimierza Medema, Bronisława Grossera³².

W latach 30. zaczynają się pojawiać przedstawienia organizowane przez ortodoksyjne środowiska związane z „Agudą” np. w Osiecinach wystawiono 1 XII 1931 roku spektakl *Hanna i siedmioro dzieci*³³. Niechęć do tej formy działalności była konsekwencją niedostrzegania znaczenia muzyki, która wykraczała poza kult synagogalny. Była nieistotna z punktu widzenia Biblii, Talmudu i Tradycji. An gażowanie się w życie kulturalne odciągało od rzeczy najistotniejszych: studiami nad piśmiennictwem religijnym, dbałością o przestrzeganie zasad doktrynalnych. Uczestniczenie w wydarzeniach muzycznych czy artystycznych mogło potencjalnie stanowić o złamaniu zasad np. fundamentalnej zasady rozdziału płci czy tabu związanego z prezentowaniem ludzkich postaci.

Przygotowywane imprezy, jeśli organizatorzy uznali że odniosły sukces, były wystawiane w okolicznych miejscowościach. Włocławskie Żydowskie Towarzystwo Teatralne po premierze dramatu muzycznego Z. Goldtadena *Król Attaster* czy komedii *Dzielny Wojak Szwejk* prezentowało w kilku ościennych miastach. W premierze tego ostatniego (5 II 1936) uczestniczyło 500 osób. W Rypinie, a następnie w kilku okolicznych miejscowościach wystawiano głównie klasyków żydowskich: Szaloma Asza, Marka Ajnsztajna, Pereca Hirszbajnsa³⁴. Objazdowy charakter miały wystawiane w Izbicy Kujawskiej od października 1928 do października 1932 roku przedstawienia amatorskie *Sprzedaj Józefa* wraz z operetką historyczną w 5 aktach autorstwa I. Laterna (kostiumy wypożyczono w Filharmonii Łódzkiej), *Sabat Kodesz czyli Chaje Szmaje* autorstwa Fajnmana³⁵.

W okresie międzywojennym nowością technologiczną, która szybko zyskała uznanie społeczeństwa międzywojennej Polski było radio. Żydzi nie byli pod tym względem wyjątkiem, choć ortodoksi pozostawali krytyczni wobec tej innowacji cywilizacyjnej. Stałymi słuchaczami była młodzież, która nawet w niewielkich miejscowościach korzystała z okazji by stykać się z tym nośnikiem informacji, wiedzy i kultury. Stały kontakt z muzyką nadawaną przez radio zapewniały kawiarnie, gdzie gromadziła się młodzież. Właściciele obowiązkowo, ku oburzeniu ortodoksów, umilali gościom pobyt włączając audycje radiowe³⁶.

W końcu lat 30. nadawane audycje Polskiego Radia były wykorzystywane w procesie dydaktycznym przez nauczycieli Gimnazjum i Liceum Żydowskiego we Włocławku. Z koncertami nadawanymi co dwa tygodnie w czwartki zapoznawali się uczniowie. Poznawali twórczość wybitnych kompozytorów polskich i za-

³² APToW, SPW, sygn. 338a, 388a, *Sprawozdania... za 1932 i 1933*; APP, UWP, sygn. 5665, *Sprawozdania...za 1933*.

³³ APT, SPN-Dopływy, *passim*.

³⁴ APToW, SPW, sygn. 403; *Ripin...*, s. 704.

³⁵ APPoK, AgIK, sygn. 1283.

³⁶ *Włocławek we ha...*, op. cit., s. 758.

granicznych³⁷. Inną ważną funkcją służącą propagowaniu kultury muzycznej było tworzenie przy szkołach najczęściej we współpracy z organizacjami syjonistycznymi lub lewicowymi szkolnych chórów i orkiestr np. w Dobrzyniu nad Drwęcą czy Włocławku³⁸. W tym ostatnim w Gimnazjum i Liceum Żydowskim w roku szkolnym 1937/38 powstał 80-osobowy chór czterogłosowy. Występował we wszystkich imprezach organizowanych w synagodze, w szkole i podczas uroczystości państwowych. Wypełnił dwa poranki audycji muzycznej³⁹. W początkach października 1937 roku przy gimnazjum powstało Koło Dramatyczne. Pracowano nad wystawieniem widowiska *Dokąd* w inscenizacji i reżyserii J. Kawenoki⁴⁰. Kronika szkoły za lata 1937-38 wymienia imprezy, w których uczestniczyli uczniowie. W wielu stykali się z muzyką czy teatrem: 3 IX 1937 – nabożeństwo w synagodze, 16 IX 1937 udział delegacji w powitaniu wojska wracającego z manewrów, 25 IX – powitanie Edwarda Rydza – Śmigłego podczas uroczystości otwarcia mostu, 4 X sztuka *Głupi Jakub* Rittnera w wykonaniu artystów Teatru Ziemi Pomorskiej, 14 X – sztuka *Przyjaciele* Aleksandra Fredry w wykonaniu artystów „Reduty”, 28 X – film *Dybuk*, 2 XI – rocznica deklaracji Balfoura, 3 XI – film *Ziemia błogostawiona*, 11 XI – obchody Święta Niepodległości, 15 XII – *Grube ryby* Bałuckiego w wykonaniu artystów „Reduty”, 25 I 1938 – przedstawienie *Serce matki*, 1 II – obchody imienin prezydenta Ignacego Mościckiego, 14 II – *Panna męzatkanka* w wykonaniu artystów „Reduty”, 19 III – obchody imienin Pierwszego Marszałka Józefa Piłsudskiego, 3 IV – koncert dla młodzieży szkolnej, 3 V – rocznica uchwalenia Konstytucji Majowej, 12 V – obchody trzeciej rocznicy zgonu J. Piłsudskiego, 9 VI – film *Śląsk*, 20 VI – uroczyste zakończenie roku szkolnego w sali „Makabi”⁴¹.

Starano się poprawić sytuację finansową wielu instytucji organizując płatne zabawy taneczne. W styczniu 1936 roku tylko we Włocławku imprezy tego typu zorganizowało „Makabi” – 2 krotnie, „Haszomer Hacair” – 2 krotnie (przedstawienia amatorskie), „Hechaluc-Pionier” (pożegnalne bankiety), Stowarzyszenie Pomocy Studentom Żydom – raz, Związek Zawodowy Robotników Przemysłu Odzieżowego – jedna, Żydowskie Towarzystwo Krajoznawcze – raz⁴². W październiku 1933 w powiecie włocławskim zabawy taneczne zorganizowały: Stowarzyszenie Robotnicze Wychowania Fizycznego „Jutrznia” we Włocławku (6 X 1933), Żydowska Biblioteka i Czytelnia Społeczna we Włocławku (7 X 1933), Związek Rzemieślników Żydów we Włocławku (13 X 1933), Żydowskie Koło

³⁷ II Sprawozdanie Dyrekcji Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum i Kierownictwa Prywatnej Szkoły Powszechnej Gminy Żydowskiej we Włocławku za rok szkolny 1937/38, Włocławek (brw), II Sprawozdanie..., s. 54.

³⁸ *My Town...*, op. cit., s. 300.

³⁹ II Sprawozdanie..., s. 30.

⁴⁰ II Sprawozdanie..., s. 49.

⁴¹ II Sprawozdanie..., s. 57-58.

⁴² APToW, SPW, sygn. 403.

Akademickie we Włocławku (14 X 1933), Stowarzyszenie „Szuł Kult” w Lubieniu (2 X 1933), Żydowska Biblioteka Syjonistyczna w Chodczu (8 X 1933), Żydowska Biblioteka w Przedczu przedstawienie teatralne *Serce które tęskni* (21 X 1933). Teatr Żydowski „Centra” z Warszawy wystawił we Włocławku 9 X 1933 roku sztukę *Maska*, dzień później *Komediantka* i 11 X – *Amerykańska babinka*⁴³. Podczas niektórych udawało się pozyskać znaczne dochody np. podczas zabawy tanecznej 18 III 1933 roku zorganizowanej przez Towarzystwo Wspomagania Biednych Żydów miasta Włocławka uczestniczyło 300 osób. Pozyskane 950 zł przekazano szpitalowi żydowskiemu⁴⁴.

⁴³ APToW, SPW, sygn. 338a.

⁴⁴ APToW, SPN-Dopływy, *Sprawozdania sytuacyjne...*; APToW, SPW, sygn. 338a, *passim*.